

วิพากษ์ความเป็นสมัยใหม่ของน้ำและข้อเสนอว่าด้วยความหลากหลายของภววิทยาของน้ำ
ผ่านแนวคิดอุทกสังคม (hydrosocial) : บททบทวนวรรณกรรม

The Critique of Modern Water and the Proposition on Multiple Water
Ontologies through Hydrosocial Perspectives : A Literature Review

เทียนชัย สุริมาศ*

Thianchai Surimas

Received: September 12, 2022

Revised : March 7, 2023

Accepted : February 29, 2024

บทคัดย่อ

ช่วงหลายปีที่ผ่านมา มีการตั้งคำถามกับการให้ความหมายของน้ำและแม่น้ำของวิธีคิดแบบสมัยใหม่นิยม ที่นำเสนอว่าเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่เชื่อมโยงอย่างแนบแน่นกับการพัฒนาแบบทันสมัย โดยจัดวางน้ำในลักษณะสสารหรือของเหลวที่อยู่ในโลกของธรรมชาติและแยกน้ำออกจากโลกของสังคม ส่งผลให้น้ำและแม่น้ำถูกจัดการอย่างเข้มข้นในฐานะทรัพยากรธรรมชาติด้วยกลไกของรัฐสมัยใหม่และโครงการพัฒนา เช่น โครงสร้างพื้นฐานอย่างเขื่อนและระบบชลประทานขนาดใหญ่ บนฐานความรู้ทางอุทกวิทยาแบบวิทยาศาสตร์ ซึ่งภายหลังมีนักวิชาการในกลุ่มอุทกสังคมเริ่มตั้งคำถามกับวิธีคิดนี้ว่าไม่สามารถอธิบายความเป็นน้ำได้อย่างถูกต้องทีเดียว ด้วยการวิพากษ์ความเป็นน้ำที่ถูกลดทอนเป็นเพียงสสารและการไหล ที่ตั้งอยู่บนวิธีคิดแบบทวินิยมว่าไม่สะท้อนความซับซ้อนและความหลากหลายของความเป็นน้ำตามบริบทของพื้นที่และเวลาที่ต่างกันไป โดยแนวคิดนี้จึงเสนอว่าควรทำความเข้าใจความเป็นน้ำในฐานะที่ฝังตัวและมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันกับสังคมอย่างแนบแน่น น้ำคือผลผลิตของโครงสร้างสังคมและการเมือง ซึ่งแนวคิดดังกล่าวนี้ทำให้ก้าวพ้นวิธีคิดแบบทวินิยมของภววิทยาแบบสมัยใหม่ที่แยกน้ำออกจากสังคม และชี้ให้เห็นว่าภววิทยาสมัยใหม่เป็นเพียงภววิทยาหนึ่งที่ดำรงอยู่กับภววิทยาแบบอื่น เพื่อเข้าใจความหมายและความเป็นน้ำที่ไม่ใช่เพียงการเป็นสสารที่อธิบายผ่านความรู้ทางวิทยาศาสตร์เท่านั้น แต่ยังช่วยต่อเติมวิธีคิดเรื่องพหุทัศน์ของน้ำและนำเสนอความเป็นน้ำและแม่น้ำที่มีปฏิสัมพันธ์และยึดโยงคร่อมข้ามกับโลกของสังคม จึงเป็นส่วนสำคัญที่ช่วยต่อเติมความเข้าใจเรื่องน้ำทั้งในทางนโยบายและปฏิบัติได้ชัดเจนขึ้น

คำสำคัญ : ภววิทยา / น้ำและแม่น้ำ / ความสัมพันธ์ของน้ำกับสังคม

*นักวิจัยในโครงการการบูรณาการบริหารจัดการน้ำในภาวะภัยแล้งเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนในประเทศไทย: กิจกรรมที่ 13 การพัฒนาแนวคิดการเปลี่ยนผ่านสู่การบริหารจัดการน้ำอย่างยั่งยืน

Researcher in the Integrated Water Management in Drought for Sustainable Development Project in Thailand : Activity 13 Development of the concept of transition to sustainable water Management(Corresponding Author) e-mail: sri4.inequality@gmail.com

ABSTRACT

Modern water management has been criticized recently. The ‘Modern Water’ concept has been presented in a hydrologic cycle. It regards water as a natural resource necessity for economic growth and human exploitation. So, it merely recognizes water as a physical dimension: being neutral H₂O and embedded in economic modernization. In the modern nation-state, therefore, water could be controlled and manipulated by scientific knowledge, a modern bureaucracy system, and water experts. As a result, modern water is becoming dominant when talking about water governance. Yet as modern water management dismissed the social and political dimensions of water, then hydrosocial perspectives appear to criticize ‘Modern Water.’ It suggests a new way of looking at water by proposing that in fact, water and society interplay whereby water makes and remakes society, or vice versa, over time and space. Therefore, these perspectives offer a new way of looking at water through a relationship between society and material water, and opportunities to embrace water ontologies in policy and practices.

Keywords : Ontologies / Water and River / Hydrosocial

บทนำ

ช่วงหลังมานี้ การตั้งคำถามถึงการเป็น (being) และการดำรงอยู่ (existing) ถูกนำมาเป็นแนวทางการศึกษาประเด็นเรื่องทรัพยากรธรรมชาติ เช่นเดียวกับในแวดวงการศึกษาเรื่องน้ำก็เริ่มมีการทวนกลับมาตั้งคำถามว่าน้ำและแม่น้ำคืออะไร และเป็นไปได้หรือไม่ที่จะมีการเป็นและการดำรงอยู่ของน้ำที่หลากหลาย ซึ่งถือเป็นการทบทวนที่สำคัญเนื่องด้วยที่ผ่านมาการศึกษาด้านน้ำและจัดการน้ำแบบสมัยใหม่ให้ความหมายของน้ำผ่านมุมมองอุทกวิทยาแบบวิทยาศาสตร์ที่มองว่าเป็นสสารเป็นหลัก (Linton, 2014; Flaminio, 2021) ซึ่งแนวทางการศึกษานี้ได้ตั้งคำถามกับความเป็นน้ำที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานการทำความเข้าใจผ่านความรู้ทางวิทยาศาสตร์กับวิถีคิดที่นำเสนอภาพน้ำกับการเป็นสสารและวัตถุทางความรู้ที่สามารถจัดการได้ น้ำถูกทำให้เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่ยึดโยงกับอุดมการณ์การพัฒนาแบบทันสมัยที่แผ่ขยายไปทั่วโลกในช่วงศตวรรษที่ 20 ซึ่งภายหลังมีกลุ่มนักสังคมศาสตร์ นักภูมิศาสตร์ นักกฎหมาย และนักมานุษยวิทยาพยายามเสนอว่า การอธิบายเรื่องน้ำต้องขยายวิธีไปให้กว้างกว่าการศึกษาแบบปฏิฐานนิยมที่ทำความเข้าใจน้ำอย่างแคบ โดยเสนอว่าการศึกษาเรื่องน้ำต้องมีวิธีทำความเข้าใจที่กว้างขึ้นจากหลายมุมมอง เพราะปัญหาเรื่องน้ำไม่สามารถแก้ไขหรือจัดการทางเทคนิค (technical fixed) อย่างเดียว แต่ปัญหาเรื่องน้ำมีความซับซ้อนและต้องขยายและเข้าใจจากหลายศาสตร์ ข้อท้าทายนี้ทำให้เกิดข้อถกเถียงทั้งทางทฤษฎีและวิธีวิทยา ว่าการจัดการน้ำด้วยอุทกวิทยาแบบวิทยาศาสตร์อย่างเดียวเพียงพอหรือไม่ในการทำความเข้าใจความซับซ้อนของปัญหาเรื่องน้ำและการเมืองเรื่องน้ำ (Sangkhamanee, 2009; Schmidt & Shrubsole, 2013; Manorum, 2022)

บทบทวนวรรณกรรมนี้เป็นการทบทวนแนวคิดทางสังคมศาสตร์สองแนวคิดคือแนวคิดอุทกสังคม (hydrosocial) และแนวคิดทางภววิทยา (ontology) โดยพยายามเชื่อมโยงและวิเคราะห์การสนทนาของทั้งสองแนวคิดกับข้อเสนอในการจัดการน้ำ ซึ่งแนวคิดอุทกสังคมมีข้อเสนอเชิงวิพากษ์เพื่อให้มีการทบทวนการให้ความหมายของน้ำและแม่น้ำที่มากับภววิทยาสมัยใหม่ หรือ ‘modern water’ ที่นำเสนอความเป็นน้ำในฐานะที่ทรัพยากรธรรมชาติที่ยึดโยงกับการพัฒนาที่มุ่งเน้นความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ น้ำมีความเป็นสสารที่แยกออกจากมิติทางสังคม อยู่บนฐานภววิทยาแบบชั่วคราวข้ามที่แยกระหว่างธรรมชาติกับสังคม นักคิดกลุ่มนี้มองว่าการอธิบายเช่นนี้ไม่ทำให้เข้าใจความเป็นน้ำได้อย่างถูกต้องเสียทีเดียว (Linton, 2014; Linton & Budds, 2014; Boelens, et al., 2016) ขณะที่แนวคิดทางภววิทยา เป็นแนวทางการศึกษาที่พยายามตั้งคำถามการเป็นและการดำรงอยู่ของน้ำและแม่น้ำ แนวคิดทั้งสองชี้ให้เห็นความไม่เคยเป็นหนึ่งเดียวของน้ำ (singular water) ไม่เคยเป็นสากล (universality) และไม่ได้เป็นสสารหรือวัตถุทางความรู้ที่ตัดขาดจากโครงสร้างสังคมตามการกล่าวอ้างของวิทยาศาสตร์ตะวันตก และชี้ชวนให้เห็นความสำคัญของการทบทวนภววิทยาแบบทวินิยม ว่าเป็นวิธีคิดแบบแยกส่วนที่พินิจการสังคมไม่เท่าเทียม และการจัดการน้ำสมัยใหม่ที่ละเลยมิติทางสังคมอาจไม่สามารถทำให้เกิดความยั่งยืนได้ (Chuengsatiansup, 2016; Sangkhamanee, 2021; Yate et al, 2017; Götz & Middleton, 2020; Flaminio, 2021)

บทความนี้ต้องการนำเสนอว่า นโยบายด้านน้ำต้องทบทวนวิธีคิดเกี่ยวกับน้ำและแม่น้ำใหม่ โดยหันมาสนใจกับการเป็นน้ำและทำความเข้าใจความหมายของน้ำว่าเป็นมากกว่าทรัพยากรธรรมชาติ ดังนั้นการศึกษาวิจัยและนโยบายด้านน้ำ ควรลดการแบ่งแยกทั้งในเชิงภววิทยาและวิธีวิทยาเพื่อให้เข้าใจความเป็นน้ำมากขึ้น โดยการนำเสนอเนื้อหาบทความฉบับนี้จะเริ่มต้นจากการอธิบายจุดเปลี่ยนทางภววิทยาที่เป็นจุดเริ่มต้นของวิธีการศึกษาและที่มาของแนวคิด จากนั้นจะนำเสนอรายละเอียดของแนวคิดภววิทยาและการวิพากษ์น้ำของภววิทยาสมัยใหม่นิยมโดยอธิบายผ่านแนวคิดอุทกสังคมที่จะทำให้เกิดการสนทนาของทั้งสองแนวคิด และปิดท้ายด้วยข้อเสนอวิธีการเข้าใจน้ำและตัวอย่างบางส่วนที่สะท้อนถึงความจำเป็นในการเข้าใจความเป็นน้ำผ่านมุมมองอุทกสังคม

ภววิทยาและจุดเปลี่ยนทางภววิทยา (Ontology Turn) กับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

ภววิทยาเป็นการศึกษาสภาวะแห่งความเป็นอยู่ เป็นวิธีการตั้งคำถามเกี่ยวกับการมีอยู่ของตัวตน (entity) แบบต่างๆ รวมทั้งทบทวนและแสวงหาความรู้ที่เกี่ยวข้องกับความจริง เพื่อค้นหาและทำความเข้าใจว่าแต่ละตัวตนดำรงอยู่อย่างไร มีความเหมือนและต่างกันอย่างไร รวมทั้งดำรงอยู่ร่วมกันในลักษณะใด กล่าวได้ว่าเป็นการหันมาสนใจธรรมชาติของการดำรงอยู่แบบต่างๆ (Duangwiset, 2022) โดยการศึกษาทางภววิทยาเริ่มกลับมาเป็นที่สนใจอย่างมากจากกระแสการเปลี่ยนเชิงภววิทยา (ontological turn) ในช่วงศตวรรษที่ 21 ที่หันมาสนใจศึกษาสรรพสิ่งและให้ความสำคัญกับสิ่งอื่นที่ไม่ใช่มนุษย์และก้าวข้ามการยึดมนุษย์เป็นศูนย์กลางของการศึกษาและตีความ ซึ่งเป็นการขยายแนวทางการศึกษาเกี่ยวกับภาวะการดำรงอยู่หรือการเป็นของสรรพสิ่งที่ให้ความสำคัญเช่นเดียวกับมนุษย์ในการกำหนดความสัมพันธ์ในสังคม กระแสดังกล่าวส่งผลต่อแวดวงการศึกษาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอยู่มากเช่นกัน เช่น งานของ Manorom (2022) นำเสนอในหนังสือภววิทยาแม่น้ำโขง

เชื่อน น้ำของ และผู้คน (Mekong Ontology) ว่าการศึกษาทางภววิทยาของแม่น้ำโขง คือ การคิด การมอง การทำความเข้าใจ และการอธิบายการดำรงอยู่ของสรรพสิ่ง หรือการเป็นของสรรพสิ่ง ทั้งที่เป็นคนและไม่ใช่คน ในสังคมโลกนี้ โดยให้ความสำคัญกับการไม่มีเส้นแบ่งใดๆ ระหว่างความสำคัญของสรรพสิ่งนั้นๆ ซึ่งในบทหนึ่งของหนังสือได้กล่าวเฉพาะถึงจุดเปลี่ยนทางภววิทยาของแม่น้ำ ว่าการเป็นแม่น้ำโขงหรือการให้ความหมายของแม่น้ำโขงมีความแตกต่างกันตามการประกอบสร้างของเครือข่ายผู้กระทำการที่ต่างกัน เชื่อมโยงและวิเคราะห์ ภววิทยาแม่น้ำโขงกับเครือข่ายผู้กระทำการ และหนังสือเล่มนี้พยายามบอกเล่าผ่านการศึกษาภาคสนาม ถึงความเป็นแม่น้ำโขงที่มนุษย์ไม่ใช่ตัวกระทำการเดียว แต่ยังมีสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ เช่น เชื้อน ปลา ความเชื่อ แห เรือ ตะไคร่น้ำ สีและระดับของแม่น้ำ และผู้กระทำการอื่นๆ ที่สามารถสร้างความหมายและสัญญะร่วมผ่านความสัมพันธ์ของสรรพสิ่ง

ในขณะที่ Chuengsatiansup (2016) อธิบายถึงการศึกษาภววิทยาว่าเป็นการศึกษาและตั้งคำถามกับความจริงของสิ่งนั้น โดยอธิบายเพิ่มเติมว่าแนวคิดภววิทยาเป็นวิธีการนิยามความจริงจากความรู้ที่แตกต่างกัน หลากหลาย โดยมีได้แบ่งแยกความรู้แบบใดหรือของใครดีกว่ากัน ความรู้ทุกแบบล้วนมีคุณค่าในตัวเองและไม่มีความรู้ใดสมบูรณ์ที่สุด ในแง่การผลิตสร้างความรู้และอำนาจที่มากับความรู้เป็นอีกหนึ่งมุมมองที่ถูกหยิบยกมาศึกษา อธิบายวิเคราะห์และเชื่อมโยงกับการศึกษาทางภววิทยาเสมอ การศึกษาทางภววิทยาจึงเป็นการศึกษาการดำรงอยู่ของสรรพสิ่ง โดยไม่ได้มองว่าภววิทยาแบบใดมีคุณค่ามากกว่าแบบใด หากเพียงแต่การศึกษาทางภววิทยาช่วยให้เห็นถึงการมีอยู่ที่หลากหลายหรือมีความจริงที่หลากหลาย (realities) ของสรรพสิ่งนั้นๆ ดังนั้นแนวคิดภววิทยานี้มีส่วนทำให้ความรู้ ภูมิปัญญา รวมทั้งตัวตนของชนพื้นเมืองและกลุ่มชาติพันธุ์ได้รับการคุ้มครองและรักษาอัตลักษณ์ ตัวตน และวัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มไว้

นอกจากนี้ ยังมีงานชิ้นสำคัญที่ถูกกล่าวถึงอย่างแพร่หลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการศึกษาเรื่องธรรมชาติและทรัพยากรธรรมชาติ ที่ชี้ให้เห็นว่าวิธีคิดแบบชั่วคราวข้ามทำให้เราไม่เข้าใจความจริงและเป็นงานที่ทำให้เกิดการทบทวนครั้งใหญ่ถึงข้อผิดพลาดของวิธีคิดเช่นนี้ คือ Beyond Nature and Culture ของ Descola (2013) ที่พยายามเสนอให้ก้าวพ้นไปจากการแยกคู่ตรงข้ามระหว่างธรรมชาติและวัฒนธรรม ซึ่งหมายรวมไปถึงธรรมชาติกับสังคม มนุษย์และสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ องค์ประธานและวัตถุกรรม หรือความรู้และความเชื่อ โดยข้อเสนอสำคัญของงานนี้คือ หากเราจะหลุดพ้นจากวิธีคิดเช่นนี้ต้องหันมาทำความเข้าใจว่า โลกถูกประกอบสร้างขึ้นจากสิ่งต่างๆ โดยให้มองหรือพิจารณาสิ่งต่างๆ ที่อยู่ในปรากฏการณ์อย่างเท่าเทียมผ่านภววิทยาของสิ่งเหล่านั้น ซึ่งสามารถทำได้ด้วยการใช้มุมมองเปรียบเทียบกับมนุษย์ งานของ Descola ชี้ให้เห็นว่าวิธีคิดแบบแยกเส้นแบ่งนี้เป็นผลผลิตของพัฒนาการความรู้แบบปรัชญาและวิทยาศาสตร์ตะวันตกเท่านั้น ไม่สามารถนำมาอธิบายหรือกล่าวอ้างว่าเป็นความจริงที่เป็นสากล และที่สำคัญการคิดเช่นนี้ส่งผลทำให้มนุษย์แยกตัวออกไปจากธรรมชาติและมนุษย์วางตัวเองอยู่เหนือธรรมชาติในฐานะจัดการ ทำให้มนุษย์เป็นผู้กำหนดและเป็นองค์ประธานที่สร้างภาพแทนให้กับวัตถุในโลกธรรมชาติ (Kitirianglarp, 2020) ดังนั้นเพื่อให้เข้าใจโลกและการประกอบสร้างเราจำเป็นต้องถอยมาพิจารณาสิ่งต่างๆ ที่อยู่รอบมนุษย์ ที่จะเผยให้เราเห็นวิธีคิดของภาวะสมัยใหม่นิยมที่

สะท้อนความคิดแบบทวินิยมที่แบ่งแยกวัฒนธรรมและธรรมชาติ มนุษย์และสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ และโลกตรงข้ามอื่นๆ ว่าเป็นหลุมพรางที่ทำให้เราไม่เข้าใจโลกและความจริงอย่างแท้จริง

กระแสการกลับมาศึกษาภววิทยาส่งผลต่อวิธีคิดเรื่องธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างมาก แม้กระทั่งการเรียกขานสิ่งต่างๆ ว่า “ทรัพยากรธรรมชาติ” ก็ถูกตั้งคำถาม เพราะสะท้อนถึงวิธีการให้ภาพแทนเพื่อการใช้ประโยชน์ของมนุษย์ โดยการตั้งคำถามทางภววิทยามีบทบาทในการทบทวนความเป็นสรรพสิ่งที่ไม่ได้แยกขาดแต่ยึดโยงและพัวพันกัน ก้าวพ้นวิธีคิดการยึดมนุษย์เป็นศูนย์กลาง และสลายเส้นแบ่งที่แยกระหว่างโลกของธรรมชาติกับโลกของสังคมที่มันเป็น “มรดกบาป” ของวิธีคิดแบบสมัยใหม่นิยมที่ตกทอดมาจนถึงปัจจุบัน (Descola, 2013; Chuengsatiansup, 2016) ข้อทบทวนนี้ท้าทายวิธีคิดที่มนุษย์เป็นผู้กระทำและอยู่เหนือสรรพสิ่งเพราะเป็นผู้มีเหตุผลและวัฒนธรรม ดังนั้นกระแสการกลับมาสนใจและศึกษาสรรพสิ่งจึงทำให้เราพยายามทำความเข้าใจกับสิ่งที่เราเรียกว่าทรัพยากรธรรมชาติ (natural resources) มากขึ้น และกระตุ้นให้ขบคิดเรื่องแนวคิดการพัฒนาแบบทันสมัยที่นำเสนอภาพป่าไม้ แม่น้ำ และแร่ธาตุ ในฐานะวัตถุสภาวะที่สามารถจัดการโดยกลไกรัฐที่ยึดโยงกับการมิติทางเศรษฐกิจและยึดการใช้ประโยชน์อย่างสูงสุดของมนุษย์

คำถามทางภววิทยาและความหลากหลายของความเป็นน้ำและแม่น้ำ

การศึกษาเชิงภววิทยาเรื่องน้ำเป็นการย้อนกลับไปตั้งต้นด้วยคำถามว่า “น้ำหรือแม่น้ำคืออะไร” และใครที่สามารถให้ความหมายของแม่น้ำได้บ้าง ซึ่งช่วงหลังมานี้มีการศึกษาหลายงานที่ไม่ได้ยึดมนุษย์เป็นศูนย์กลางในการให้ความหมายหรือนิยามแม่น้ำ ทำให้มีวิธีวิทยาที่หลากหลายขึ้นในการทำความเข้าใจแม่น้ำ แนวทางการศึกษาที่ทำให้เราเข้าใจความเป็นน้ำและแม่น้ำผ่านมุมมองอื่น โดย Manorum (2022) สรุปการศึกษาภววิทยาของแม่น้ำว่าเป็นการชี้ให้เห็นภาวะความเป็นอยู่ของสรรพสิ่งในลุ่มแม่น้ำโขงในมิติที่เชื่อมโยงกันและทับซ้อนกันระหว่างสิ่งที่เป็นมนุษย์และสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ โดยงานนี้ยังมีข้อสรุปสำคัญประการหนึ่งว่า การศึกษาภววิทยาของแม่น้ำโขงนั้นทำให้เห็นถึงความไม่สามารถแยกออกจากกันระหว่างธรรมชาติกับสังคม ธรรมชาติกับการดำรงอยู่ของสรรพสิ่ง ดังนั้นมนุษย์ไม่ควรอยู่ในสถานะของการยึดตัวเองเป็นศูนย์กลางของการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติกับสังคมอีกต่อไป การตั้งคำถามเรื่องภววิทยาของน้ำสามารถทำให้เราทะลุวิธีคิดเช่นนี้ ซึ่งเป็นวิธีคิดที่ส่งผลอย่างมากในการกำหนดนโยบายและการศึกษาเรื่องน้ำ งานชิ้นนี้ชี้ให้เห็นเครือข่ายของสรรพสิ่งที่ยึดโยงกับความเป็นน้ำและแม่น้ำที่มีความซับซ้อน

อีกทั้งยังมีงานหลายงานที่ศึกษาและทำความเข้าใจนโยบายเรื่องน้ำผ่านความขัดแย้งที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติ และชี้ให้เห็นว่าความขัดแย้งที่เกิดขึ้นเป็นความขัดแย้งเชิงภววิทยา (ontological conflict) เช่น Blaser (2013) ที่ศึกษาความขัดแย้งจากนโยบายการจัดการทรัพยากรของรัฐ บทความนี้เสนอว่าการตั้งคำถามทางภววิทยาเป็นแนวทางความเข้าใจประเด็นเรื่องความขัดแย้งที่ทำให้เข้าใจรากเหง้าของปัญหา เข้าใจการปะทะ ต่อรอง เกรจา และทับซ้อนกันระหว่างความจริงที่มีมากกว่าหนึ่งความจริง ซึ่งการเข้าใจความขัดแย้งผ่านแนวคิดภววิทยาสามารถทำให้กำหนดนโยบายที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรได้ดีและมีประสิทธิภาพมากขึ้น เพราะทำให้ผู้กำหนดนโยบายหรือภาครัฐเข้าใจมิติของพื้นที่ ผู้คน วัฒนธรรม และนิเวศวิทยาของแต่ละท้องถิ่น

โดยปัจจุบันงานวิจัยด้านน้ำที่ศึกษาด้วยแนวคิดทางภววิทยา มักจะจำกัดอยู่ในบริบทอเมริกาเหนือ ละตินอเมริกา นิวซีแลนด์และออสเตรเลีย หรือในบริบทประเทศที่เคยถูกยึดครองด้วยลัทธิอาณานิคมแบบตั้งถิ่นฐาน เป็นบริบทโครงสร้างสังคมและการเมืองเฉพาะที่มีการปะทะระหว่างชนพื้นเมืองกับผู้ที่มาตั้งถิ่นฐานใหม่ ซึ่งจะมีข้อเสนอในทางเดียวคือนโยบายเรื่องน้ำจะมีประสิทธิภาพ ยุติธรรมกับทุกกลุ่ม และยั่งยืน หากเข้าใจภววิทยาอื่นที่ดำรงอยู่ร่วมกับภววิทยาแบบสมัยใหม่ (modern ontology) การจัดการน้ำหรือทรัพยากรธรรมชาติอื่นต้องโอบรับและมองเห็นว่ามีความเป็นน้ำอื่นๆ ผ่านภววิทยาของชนพื้นเมือง (indigenous ontology) ที่ธรรมชาติกับมนุษย์ไม่ได้แยกจากกัน ทำให้น้ำมีความหมายแบบอื่นออกไป และแน่นอนว่าต่างจากความเป็นน้ำที่รัฐสมัยใหม่ การศึกษาภววิทยาของน้ำจึงสามารถขยายวิธีคิดและการกำหนดนโยบายด้านน้ำได้และเข้าใจความหลากหลายของความสัมพันธ์ระหว่างน้ำกับบริบทสังคมและวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่น

แนวคิดทางภววิทยาอีกหนึ่งแนวคิดที่ถูกลำนำวิเคราะห้ในการศึกษาการเมืองเรื่องของน้ำ คือ การเมืองเชิงภววิทยา (ontological politics) ที่ Mol (1999) อธิบายว่าการศึกษเชิงภววิทยาคือการศึกษาความเป็นจริงและการดำรงอยู่ โดยพยายามชี้ให้เห็นว่า ความจริงที่มีหลายแบบ ไม่ได้้อยู่อย่างโดดเดี่ยว และยืนหยัดอยู่โดยลำพัง แต่มีปฏิสัมพันธ์กันด้วยการปะทะ เจริญ และต่อรองกัน ความจริงแบบหนึ่งจะพยายามดำรงความมีอำนาจเหนือความจริงแบบอื่น ซึ่งเกี่ยวข้องกับอำนาจและการเมือง แนวคิดนี้ถูกนำมาศึกษาเรื่องน้ำในบริบทนานาชาติและชวนตั้งคำถามต่อว่าเป็นไปได้หรือไม่ที่จะมีการให้ความหมายของน้ำที่ต่างกันและมีมากกว่าหนึ่งความหมาย หากเป็นเช่นนั้น น้ำของใครหรือกลุ่มใดที่จะมีอำนาจเหนือหรือกดทับความหมายน้ำแบบอื่นๆ อยู่ การศึกษาหลายศึกษาผ่านผู้กระทำการ กลุ่ม และเครือข่ายที่แตกต่างกัน (Yate et al., 2017; Götz & Middleton, 2020) และงานของ Schmidt & Shrubsole (2013) เสนอว่าภววิทยาแบบสมัยใหม่ที่นำถูกทำให้เป็นโลกของธรรมชาติและแยกน้ำออกจากสังคมเป็นรากฐานของปัญหาและความขัดแย้ง เป็นสาเหตุของวิกฤติเรื่องน้ำที่กำลังเกิดอยู่หลายพื้นที่ ความเป็นน้ำที่เป็นเพียงสสารและเป็นทรัพยากรธรรมชาติมีอำนาจเหนือความเป็นน้ำแบบอื่นๆ ทำให้กดทับและเบียดขับความเป็นน้ำแบบอื่น ดังเช่นโครงการพัฒนาของรัฐกับการประท้วงชาวบ้านและภาคประชาสังคม ที่หากจะวิเคราะห์รากเหง้าความขัดแย้งก็มาจากการปะทะและต่อรองกันของความเป็นน้ำที่แตกต่างและหลากหลายที่ดำรงอยู่ด้วยกัน เป็นความขัดแย้งและการเมืองในระดับภววิทยาหรือมาจากความเป็นหรือความจริงของน้ำที่ไม่เหมือนกัน

การตั้งคำถามกับจัดการน้ำสมัยใหม่และความเป็นทรัพยากรธรรมชาติ

การพัฒนาแบบทันสมัยที่ขยายไปทั่วโลกในช่วงศตวรรษที่ผ่านมา ทำให้เกิดการใช้ทรัพยากรธรรมชาติเพื่อเป็นฐานของการพัฒนาและความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ซึ่งน้ำเป็นทรัพยากรธรรมชาติ (water-as-resource) และเป็นสินค้า (commodity) ที่สามารถคำนวณมูลค่า การจัดการน้ำที่มุ่งใช้ประโยชน์จากน้ำที่ผ่านมาดำเนินการผ่านความรู้ด้านอุทกวิทยาแบบเดิม ที่เน้นวิเคราะห์การไหลที่เป็นของเหลวหรือเป็นสสารเพียงอย่างเดียว น้ำถูกมองว่าเป็นของเหลวที่สามารถคำนวณปริมาณ ควบคุม กัก เพื่อบังคับการไหล มินัยการเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญต่อมนุษย์และจำเป็นการถูกจัดการและควบคุมอย่างเข้มข้นเพื่อให้เกิดการใช้ประโยชน์อย่างสูงสุด ผ่านการใช้ตรรกะทางเศรษฐศาสตร์ ความต้องการของมนุษย์ วากรรมการพัฒนา และ

แนวทางการพัฒนาแบบเน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นตัวกำหนดการไหลหรือไม่ไหลของแม่น้ำ ทำให้ปัญหาต่างๆ เช่น การขาดแคลนน้ำ การแย่งชิงน้ำระหว่างภาคอุตสาหกรรมและภาคเกษตรกรรม ความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศ และผลกระทบที่เกิดขึ้นในชุมชนที่เกิดจากโครงการพัฒนาด้านน้ำทำให้เกิดการตั้งคำถามอย่างมากในช่วงหลังมานี้ (Linton, 2014; Linton & Budds, 2014)

ปัญหาเรื่องน้ำกลายเป็นวิกฤติที่รุนแรงและเกิดขึ้นทั่วโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคมนุษย์สมัยหรือแอนโทรพอซีน (Anthropocene) ที่พฤติกรรมของมนุษย์ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศและเป็นส่วนสำคัญของการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศและสิ่งแวดล้อมของโลก สะท้อนว่าสังคมมนุษย์คือส่วนหนึ่งของปัญหาเรื่องน้ำ วิเคราะห์ผ่านปัญหาเรื่องน้ำทำให้การมองสังคมมนุษย์กับน้ำที่กระทำการต่อกันชัดเจนขึ้น ชี้ให้เห็นอย่างเป็นรูปธรรมว่าการกระทำของมนุษย์ส่งผลกระทบต่อทรัพยากรน้ำ เช่น ปัญหาน้ำเสียและมลภาวะทางน้ำอันเกิดจากภาคอุตสาหกรรม หรือการควบคุมการไหลจากเขื่อนที่บังคับการเปิดปิดของประตู โดยมีความต้องการของมนุษย์ในการใช้น้ำหรือความต้องการในการผลิตไฟฟ้าเป็นตัวกำหนดการจัดการ มีตัวอย่างอีกมากในที่ทำให้เกิดข้อสงสัยและท้าทายต่อการแบ่งแยกเส้นระหว่างธรรมชาติกับสังคมมนุษย์ เช่น โลกของน้ำหรือโลกของธรรมชาติของชนพื้นเมือง กลุ่มชาติพันธุ์ หรือชาวบ้านที่มีได้ขีดเส้นแบ่งแยกมนุษย์ออกจากธรรมชาติ เช่น การมองธรรมชาติมีผีหรือวิญญาณปกป้องอยู่ หรือแม้กระทั่งบุญบังไฟ และการบูชาและขอขมาแม่น้ำ ที่สะท้อนความไม่แยกขาดและไม่ได้ตรึงแยกโลกธรรมชาติออกจากสังคม แนวคิดอุทกสังคมจึงถือเป็นแนวคิดที่เสนอมุมมองการก้าวข้ามการมองแบบแยกขั้ว และวิพากษ์ว่าการจัดการน้ำสมัยใหม่ที่อยู่บนฐานคิดที่ว่าจำกัดการทำความเข้าใจปัญหาและวิกฤติเรื่องน้ำและลดทอนความซับซ้อนของน้ำและแม่น้ำให้เป็นปัญหาหรือวิกฤติที่แก้ไขทางเทคนิคอย่างเดียว (Li, 2007; Chuengsatiansup, 2016)

จากที่กล่าวมาข้างทำ ทำให้เกิดการตั้งคำถามต่อการจัดการน้ำที่เน้นการควบคุมการไหล และยึดมนุษย์เป็นศูนย์กลางที่ยังคงทำอย่างเข้มข้นในปัจจุบัน แม้ปัจจุบันนี้กระแสการศึกษาเรื่องน้ำมีมุมมองที่กว้างขึ้น และมีการบูรณาการศาสตร์มากกว่าเดิม โดยมีวงวิเคราะหปัญหารทรัพยากรน้ำที่เชื่อมโยงกับสังคม มนุษย์ และภูมิอากาศ ร่วมกับการใช้องค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์และวิศวกรรมเพื่อติดตามสถานการณ์น้ำ อีกทั้งแนวโน้มการศึกษาประเด็นทางอุทกวิทยาในปัจจุบันให้ความสำคัญกับบทบาทของมนุษย์และข้อมูลสารสนเทศด้านทรัพยากรน้ำมากขึ้น ซึ่งต่างจากอุทกวิทยาแบบเดิมที่เน้นการศึกษาการไหลในลักษณะสสาร (Vogel, et al., 2015 quoted in Sin-ampol, 2023) แต่ทั้งนี้ แม้จะมีการขยายมุมมองและบูรณาการ วิธีคิด การศึกษาวิจัย และการตีความเรื่องน้ำส่วนใหญ่ยังคงยึดมนุษย์เป็นศูนย์กลาง ซึ่งส่งผลต่อนโยบายที่ยังคงมีวิธีคิดที่มองน้ำหรือแม่น้ำเป็นวัตถุสถานะที่มนุษย์ต้องจัดการเพื่อผลประโยชน์สูงสุดอยู่มาเช่นเดิม

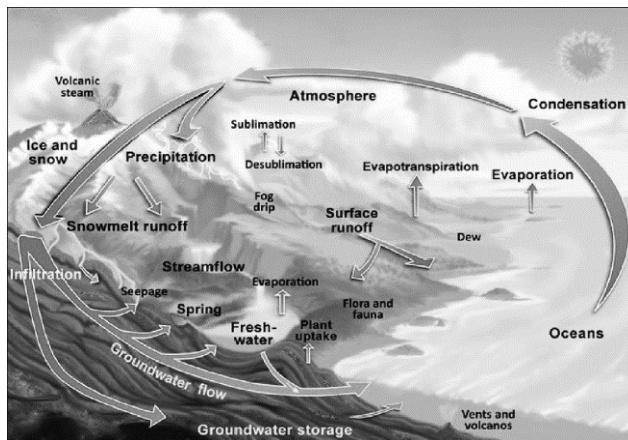
แนวคิดอุทกสังคมกับการตั้งคำถามต่อความเป็นน้ำของสมัยใหม่

แนวคิดอุทกสังคมอาจไม่ได้ใหม่เสียทีเดียว แต่มีการพัฒนาและต่อเติมถกเถียงมาอย่างต่อเนื่อง ก่อนที่จะมีการพูดถึงอย่างแพร่หลายในปัจจุบัน อย่างเช่นงานของ Swyngedouw (1999, 2015) นักวิชาการคำสำคัญที่นำเสนอเรื่อง “hybrid water” และ “socio-natural hybrid” หรือการเป็นลูกผสมของสังคมธรรมชาติ ที่อธิบายว่าการมองน้ำแบบแยกส่วนนั้นเป็นการพยายามลดทอนความซับซ้อนของน้ำ และสังคมมนุษย์ล้วนส่งผล

ต่อมา งานชิ้นนี้ถือเป็นงานสำคัญที่กล่าวถึงน้ำในลักษณะลูกผสม ซึ่งให้เห็นความจำเป็นว่าการจัดการน้ำนั้นควรจัดวางความสัมพันธ์ระหว่างสังคมกับน้ำเสียใหม่ ซึ่งข้อเสนอนี้มีความสำคัญในการอธิบายความซับซ้อน เพราะน้ำคือผลผลิตของกระบวนการทางประวัติศาสตร์และวิภาษวิธี (historical and rational-dialectic process) ที่เกิดขึ้นจากการที่น้ำและสังคมประกอบสร้างซึ่งกันและกัน และน้ำกับสังคมต่างมีปฏิสัมพันธ์กันตลอดเวลา งานของ Swyngedouw ส่งผลอย่างมากต่อวงวิชาการและงานวิจัยด้านอุทกสังคม ทำให้มีทิศทางใหม่ของการวิจัยเรื่องน้ำที่ไม่ใช่เพียงอุทกวิทยา และยังส่งผลต่อวิธีคิดทางนโยบายด้านน้ำด้วย

โดยข้อเสนอสำคัญของนักวิชาการในกลุ่มอุทกสังคม ทำให้เกิดการตั้งคำถามกับการนำเสนอภาพน้ำเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่น้ำมีความเป็นวัตถุสภาวะหรือของเหลวปราศจากมิติทางสังคม (neutral H₂O) หรือที่ถูกนิยามเฉพาะว่า modern water หรือความเป็นสมัยใหม่ของน้ำ ซึ่ง Linton (2014:112) อธิบายว่า modern water ที่เป็นผลผลิตของความรู้แบบวิทยาศาสตร์จากยุโรปตะวันตกและอเมริกาเหนือ และขยายไปทั่วโลกตามแนวความคิดพัฒนาแบบทันสมัย แต่กลับครอบงำวิธีการศึกษา (knowing) และเกี่ยวข้อง (relating) กับน้ำ ซึ่งหมายรวมถึงทั้งการศึกษา ปฏิบัติการ และนโยบายด้านน้ำด้วย การทำให้น้ำเป็นสสารทางเคมีหรือ H₂O ทำให้การจัดการน้ำเป็นเรื่องทางเทคนิค (rendered technical) อย่างเดียว และง่ายต่อการจัดการด้วยผู้เชี่ยวชาญด้านน้ำที่สถาปนาขึ้น (Li, 2007; Strang, 2004; Linton & Budds, 2014) ทำให้ทรัพยากรน้ำถูกจำกัดว่าสามารถจัดการด้วยศาสตร์และผู้เชี่ยวชาญบางกลุ่มเท่านั้น และกดทับวิธีการรู้จักหรือความสัมพันธ์ของน้ำแบบอื่นๆ

โดยความเป็นน้ำแบบ modern water ได้รับอิทธิพลอย่างมาจกแผนภาพวัฏจักรอุทกวิทยา หรือ hydrological cycle (ดูแผนภาพที่ 1) ซึ่งแผนภาพนี้ถือเป็นความสำเร็จทางวิทยาศาสตร์เรื่องน้ำยุคหนึ่ง และส่งผลต่อการจัดการองค์ความรู้ด้านอุทกวิทยาอย่างมากในช่วงเริ่มต้น ภายใต้วัฏจักรอุทกวิทยา ที่น้ำถูกนำเสนอเป็นวัฏจักรการเปลี่ยนแปลงสถานะของน้ำระหว่างของเหลว ของแข็ง และก๊าซ โดยน้ำจะมีการเปลี่ยนแปลงสถานะไปกลับจากสถานะหนึ่งสู่สถานะหนึ่งอย่างต่อเนื่องไม่มีที่สิ้นสุดภายในอาณาจักรของน้ำ เช่น การเปลี่ยนแปลงระหว่างชั้นบรรยากาศ พื้นผิวดิน ผิวน้ำ น้ำใต้ดิน และพืช กระบวนการเปลี่ยนแปลงนี้ สามารถแยกได้เป็น 4 ประเภทคือ การระเหยเป็นไอ หยาดน้ำฟ้า การซึม และการเกิดน้ำท่า (Department of Water Resources, 2021) ซึ่งแผนภาพนี้มีความสำคัญกับการให้ความหมายน้ำและสะท้อนวิธีคิดเรื่องน้ำที่เป็นรากฐานของการจัดการน้ำสมัยใหม่ ดังจะเห็นได้จากแผนภาพที่ไม่เพียงแต่ตัดน้ำออกจากสังคมมนุษย์เท่านั้น แต่น้ำยังถูกตัดออกจากกระบวนการเผาไหม้ ผืนดิน ที่น้ำเป็นส่วนสำคัญอย่างยิ่งในระบบ (Linton & Budds, 2014)

ภาพที่ 1 แผนภาพวัฏจักรของอุทกวิทยา (hydrological cycle)

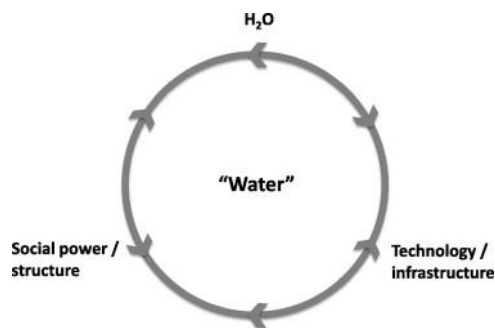
ที่มา: Department of Water Resources (2022)

Linton (2014, p.115) ยังได้อธิบายต่อว่าการทำความเข้าใจน้ำผ่านแผนภาพวัฏจักรอุทกวิทยา สะท้อนให้เห็นว่า น้ำถูกตัดขาดจากบริบทท้องถิ่น สังคม วัฒนธรรม ศาสนา และนิเวศวิทยา ซึ่งทำให้เกิดการตั้งคำถามต่อความเป็นน้ำ ทำให้เกิดข้อเสนองานว่าความเป็นน้ำที่สะท้อนผ่านแผนภาพและวิทยาศาสตร์ตั้งอยู่ในภววิทยาที่ถูกตั้งหรือไม่ว่า เพราะหากวิเคราะห์เรื่องการผลิตความรู้แบบวิทยาศาสตร์และการกระจายของความรู้วิทยาศาสตร์แบบวิทยาศาสตร์ที่สะท้อนในแผนภาพข้างต้นให้เป็นความรู้หรือความจริงสากล ทั้งที่เป็นผลผลิตของยุโรป ตะวันตกและอเมริกาเหนือเท่านั้น ก็ล้วนเกี่ยวข้องกับอำนาจและการสถาปนาความรู้ โครงสร้างสังคม และปัจจัยการเมืองทั้งสิ้น แม้แต่การใช้อำนาจของรัฐสมัยใหม่ผ่านการจัดตั้งหน่วยงาน กลไก กฎหมาย และการสถาปนาผู้เชี่ยวชาญเพื่อดำเนินงานจัดการน้ำ ก็ล้วนสะท้อนถึงความไม่เคยตัดขาดกันของน้ำกับโครงสร้างสังคมและอำนาจทั้งสิ้น

ที่กล่าวมาข้างต้น การมองน้ำว่าเป็นเพียงสสารและวัตถุความรู้ที่สามารถศึกษาและทำความเข้าใจได้ด้วยวิทยาศาสตร์เพียงอย่างเดียวอาจเป็นวิธีการที่ไม่ถูกต้อง ทำให้เห็นความจะเป็นในการหาวิธีมองน้ำใหม่ และเข้าใจความสัมพันธ์ของน้ำกับสังคมไม่ได้แยกขาด ซึ่งความเข้าใจเช่นนี้จะทำให้มีการส่งเสริมการศึกษาในแนวทางที่เข้าใจน้ำในมิติทางสังคมให้มากขึ้น แม้ว่าปัจจุบันจะมีงานวิจัยที่บูรณาการปัจจัยทางสังคมและการจัดการน้ำมากขึ้นและเป็นกระแสที่ถูกกล่าวถึง แต่การวิจัยเรื่องน้ำยังมีการอภิปรายโดยทฤษฎีอุทกวิทยาเชิงปริมาณเป็นหลักอยู่ ดังนั้นควรส่งเสริมให้มีการศึกษาที่ไม่แบ่งแยกในเชิงภววิทยาและวิธีวิทยา ด้วยการไม่แบ่งแยกน้ำออกจากปรากฏการณ์ทางอุทกวิทยาและสังคม ซึ่งจะทำให้ผู้ศึกษาเข้าใจถึงการผลิตสร้างประวัติศาสตร์ การจัดการ หลักธรรมมาภิบาลที่ใช้ในการจัดการโครงสร้างพื้นฐานที่ส่งผลต่อสังคมมนุษย์ (Sin-ampol, 2023)

ข้อเสนอเพื่อการจัดระเบียบมุมมองความสัมพันธ์น้ำกับสังคมแบบใหม่

Linton & Budds (2014) เสนอน้ำ (Water) ไม่ได้เป็นแค่วัตถุทางความรู้ หรือของเหลวที่มาจาก การรวมตัวของสารทางเคมีระหว่างไฮโดรเจนและออกซิเจน (the compound of hydrogen and oxygen) แต่เป็นผลผลิตของความสัมพันธ์ระหว่างน้ำที่เป็นสารกับสังคมมนุษย์ และฝังตัวเป็นส่วนหนึ่งของกันและกันอย่างแนบชิด น้ำกับสังคมล้วนแต่กระทำการต่อกัน (water and society make and remake each other) หรือมีปฏิสัมพันธ์กันอยู่ตลอดเวลา โดยนำเสนอผ่านวัฏจักรอุทกสังคม (hydrosocial cycle) ในแผนภาพที่ 2 โดยจัดวางการให้ความหมายน้ำเสียใหม่ ว่าน้ำ 'Water' ที่อยู่ตรงกลางแผนภาพ เป็นผลผลิตของ 3 องค์ประกอบ คือ การเป็นวัตถุสถานะของน้ำ (water materiality) ที่แทนด้วยสัญลักษณ์ H_2O อำนาจและโครงสร้างสังคม (social power/structure) และเทคโนโลยีและโครงสร้างพื้นฐาน (technology and infrastructure) น้ำที่อยู่ตรงกลางของแผนภาพจึงถือเป็นกระบวนการทางสังคมธรรมชาติ (socio-natural process) ที่สังคมมนุษย์ เทคโนโลยี และธรรมชาติ ครอบคลุมกันเพื่อผลิตความหมายของน้ำ

ภาพที่ 2 แผนภาพอุทกสังคม (Hydrosocial cycle)

ที่มา: Linton & Budds (2014)

ในวัฏจักรนี้ทำให้เห็นว่า น้ำ โครงสร้างสังคมและอำนาจ และเทคโนโลยีและโครงสร้างพื้นฐาน ต่างกระทำต่อกันแบบลูกผสมระหว่างประธานกับกรรม หรือ hybrid subject-objects (Linton & Budds, 2014) แนวคิดนี้สะท้อนความสัมพันธ์ของน้ำกับสังคม (water-society relations) หรือโลกของธรรมชาติกับโลกของสังคม ธรรมชาติกับการเมือง ธรรมชาติกับเทคโนโลยีและโครงสร้างพื้นฐาน ที่ไม่ได้แยกกันอยู่แต่ฝังตัวอย่างแนบแน่น เปิดพื้นที่ให้การศึกษาเรื่องน้ำและเข้าใจการเมืองเรื่องของน้ำได้หลายมิติ เช่น การศึกษาความเป็นน้ำก่อนการเข้ามาของสถานะความทันสมัย ความหมายของน้ำต่อกลุ่มหรือเครือข่ายสังคมที่แตกต่างกัน การศึกษาทางประวัติศาสตร์ผ่านน้ำในฐานะผู้กระทำการ การศึกษาโครงสร้างพื้นฐานและความสัมพันธ์เชิงเครือข่ายระหว่างผู้กระทำการ การพัฒนาและโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ อำนาจและโครงสร้างสังคมที่กระทำต่อน้ำ หรือ นิเวศวิทยาการเมืองเรื่องน้ำ

ซึ่งหากพิจารณาวัฏจักรอุทกสังคมจะเห็นว่านี่เป็นความครอบคลุมและทับซ้อนกันของโลก ข้อเสนอนี้สะท้อนความเป็นน้ำคือการประกอบสร้างจากสถานะทางสังคม การเมือง ประวัติศาสตร์ เทคโนโลยี และสถานะ

ทางอุทกวิทยา ที่สามารถแตกต่างกันได้ตามบริบทของสังคม พื้นที่และเวลา เพราะแต่ละพื้นที่และสถานการณ์มีโครงสร้างสังคมและการเมือง วัฒนธรรม และนิเวศที่แตกต่างกัน น้ำจึงไม่ได้เป็นหนึ่งเดียว (singular water) และไม่ได้เป็นสากล (universality) แต่น้ำเป็นผลผลิตที่เกิดขึ้นจากการประกอบสร้างอย่างเฉพาะเจาะจงของพื้นที่และเวลาหนึ่งๆ ที่มีบริบทการเมือง สังคม และประวัติศาสตร์เฉพาะที่ส่งผลต่อการให้ความหมายของน้ำหลากหลาย (Linton, 2014) ดังนั้นความเป็นน้ำและแม่น้ำของภาวะสมัยใหม่ไม่ได้เป็นความจริงเดียวหรือความจริงสากลตามการกล่าวอ้างที่วิทยาศาสตร์ ที่กล่าวอ้างว่าเป็นความจริงสากล เป็นกลางและไม่แปรเปลี่ยนจากเงื่อนไขท้องถิ่น เพราะวิทยาศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการน้ำล้วนถูกกำหนดโดยปัจจัยทางอุดมการณ์ สังคม เศรษฐกิจ และการเมืองของแต่ละพื้นที่ทั้งสิ้น

ทั้งนี้ การแยกขาดระหว่างธรรมชาติและสังคมและให้อำนาจกับความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ยังทำให้เกิดปัญหาคือทำให้สิทธิในการดูแลรักษาธรรมชาติและแม่น้ำกลายเป็นสิ่งที่ถูกรับรองและผูกขาดอำนาจโดยผู้เชี่ยวชาญวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ หากมองผ่านการเรื่องน้ำก็พออาจกล่าวได้ว่าอำนาจนั้นผูกขาดด้วยผู้เชี่ยวชาญด้านน้ำและอุทกวิทยา สิ่งนี้เป็นอุปสรรคต่อการปลดปล่อยสังคมสมัยใหม่ให้บรรลุเป้าหมายสูงสุดของการเป็นสังคมแห่งความเท่าเทียม และการจัดการน้ำตามเป้าหมายการพัฒนาอย่างยั่งยืนที่เน้นเรื่องความเป็นธรรม การมีส่วนร่วม และการเป็นสังคมเพื่อทุกคน (inclusive society) ที่แต่ละพื้นที่มีอำนาจและสามารถจัดการน้ำผ่านความรู้ที่สะสมมาของแต่ละพื้นที่ ทำให้เห็นว่าการแยกโลกของธรรมชาติกับโลกของวัฒนธรรมยังเป็น “ภววิทยา” หรือ “ทฤษฎีเกี่ยวกับความเป็นจริง” (theory of realities) ที่ผิดพลาด และพันธนาการสังคมสมัยใหม่ไว้ไม่ให้ไปสู่สังคมที่เป็นธรรมและยุติธรรม (Chuengsatiansup, 2016) เพราะส่งผลให้ความหมายและความเป็นน้ำ และแม่น้ำแบบอื่นๆ รวมทั้งการเกี่ยวข้องกับน้ำในมิติอื่น ๆ ที่ไม่จำกัดทางเศรษฐกิจและการเป็นวัตถุความรู้ เช่น ความสัมพันธ์กับน้ำในมิติทางสังคมและวัฒนธรรม ความเชื่อและศาสนา ถูกกดทับหรือละเลย (Yate, et al., 2017; Götz & Middleton, 2020; Flaminio, 2021) ซึ่งอาจจะเป็นการละเลยและมองข้ามความเป็นน้ำอื่น และส่งผลต่อความไม่เท่าเทียมและธรรมมาภิบาลเรื่องน้ำด้วยเช่นกัน

Sin-ampol (2023) ศึกษาองค์ความรู้เรื่องภูมิศาสตร์ด้านน้ำผ่านแนวคิดอุทกสังคม โดยการรวบรวมบทความและวิเคราะห์ผ่านแนวคิดนี้ งานชิ้นนี้เสนอว่า งานวิจัยเรื่องน้ำในประเทศไทย ควรส่งเสริมการวิจัยลูกผสมที่ไม่แบ่งแยกทั้งในเชิงภววิทยาและวิธีวิทยา เพราะการศึกษาในแนวทางลูกผสมนี้จะไม่แบ่งแยกน้ำออกจากปรากฏการณ์ทางอุทกวิทยาและสังคม ทำให้เข้าใจถึงความซับซ้อนของน้ำว่าเป็นผลสร้างทางประวัติศาสตร์ การจัดการ และหลักธรรมาภิบาล ซึ่งในประเทศไทยนั้นการศึกษาด้วยวิทยาศาสตร์จากนักอุทกวิทยายังมีมากกว่า แต่ในนานาชาตินั้น นักอุทกวิทยาเป็นกลุ่มบุคคลที่สำคัญในการบูรณาการและผลิตงานวิจัยด้านอุทกสังคม ร่วมกับนักวิจัยทางสังคมศาสตร์ ภูมิศาสตร์ และอื่นๆ โดยนักภูมิศาสตร์มีส่วนสำคัญในการเป็นผู้นำในการศึกษาความเชื่อมโยงระหว่างปรากฏการณ์ทางมนุษย์และระบบกายภาพ จึงเกิดศาสตร์ที่เรียกว่าภูมิศาสตร์น้ำเชิงวิพากษ์ (critical water geographies) ซึ่งในทางภววิทยานักภูมิศาสตร์กลุ่มนี้ตั้งคำถามต่อการแบ่งแยกน้ำและสังคมออกจากกัน เพราะในท้ายที่สุดปัจจัยทั้งเรื่องความสัมพันธ์เชิงอำนาจ มิติทางสังคมและการเมือง เศรษฐกิจ เทคโนโลยี และปัจจัยอื่น ๆ ล้วนส่งผลต่อการศึกษาการเมืองเรื่องน้ำ (water politics) การตั้งคำถาม

เชิงวิพากษ์เรื่องการแบ่งขั้วทางภววิทยา ช่วยป้องกันไม่ให้เกิดการแก้ปัญหาด้วยเทคนิคหรือลดความซับซ้อนของปัญหาไป ซึ่งเป็นการมองน้ำและจัดการน้ำอย่างแคบๆ ดังนั้นในมุมมองของนักภูมิศาสตร์เอง แนวคิดทุกสังคมไม่ได้เป็นการถ่วงช่องว่างระหว่างวิทยาศาสตร์กับสังคมศาสตร์ แต่เป็นจุดเชื่อมโยงเพื่อบูรณาการสู่การจัดการน้ำอย่างมีประสิทธิภาพ

งานของ Sangkhamanee (2009, 2021) เป็นอีกงานที่อธิบายความแนบแน่นของความเป็นน้ำกับมิติทางสังคม วัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ และการเมือง โดยศึกษาการเรื่องการจัดการน้ำแบบสมัยใหม่ของไทยที่ไม่เคยถูกตัดขาดจากบริบทวัฒนธรรม การเมือง ประวัติศาสตร์ของประเทศ ความรู้แบบวิทยาศาสตร์ในการจัดการน้ำไม่ได้เกิดขึ้นอย่างเป็นเอกเทศและปราศจากความเกี่ยวข้องกับบริบทสังคม การเมือง และความเป็นวัฒนธรรมของท้องถิ่นที่ความรู้นั้นนำไปใช้ การผลิตความรู้เรื่องน้ำได้รับอิทธิพลจากโครงสร้างสังคมที่แฝงตัวอยู่ทุกด้าน หากวิเคราะห์ผ่านการจัดการน้ำของประเทศไทย ปรากฏการณ์ในเรื่ององค์ความรู้ บุคลากร เทคโนโลยี นโยบายการจัดการน้ำสมัยใหม่นั้น ไม่เคยตัดขาดออกจากมิติทางสังคมและการเมือง ซึ่งสะท้อนความไม่เคยเป็นสมัยใหม่ของการจัดการน้ำ นอกจากนี้ยังศึกษาและวิเคราะห์พิพจน์ของกรมชลประทาน และเสนอว่าชลประทานของไทยดำรงอยู่แบบไม่เคยมีความเป็นสมัยใหม่ โลกที่ถูกวางให้เป็นธรรมชาติและวัฒนธรรม สังคมกับเทคนิค แม่น้ำและสังคม ความรู้และความเชื่อ หรือวิทยาศาสตร์กับการเมือง ไม่เคยเกิดขึ้นจริง

นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยหลายงานที่นำมุมมองอุทกสังคมและภววิทยามาศึกษาการเมืองเรื่องของน้ำในประเทศแคนาดา ซึ่งงานวิจัยส่วนใหญ่นำเสนอผ่านการเมืองเรื่องของน้ำระหว่างกลุ่มที่แตกต่างกัน เช่น งานของ Wilson & Inkster (2018) ที่ศึกษาการจัดการน้ำในพื้นที่คนพื้นเมือง (first nation) ในแคนาดา โดยเสนอว่าความเป็นและความหมายของน้ำของคนพื้นเมืองแตกต่างจากกลุ่มผู้มาตั้งถิ่นฐานใหม่ที่เข้ามาพร้อมกับลัทธิการล่าอาณานิคม (settle colonialism) ความเป็นน้ำที่มาร่วมผู้มาตั้งถิ่นฐานใหม่นั้นเป็นน้ำที่ยึดโยงกับภาวะสมัยใหม่นิยม ที่น้ำถูกมองว่าเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สามารถจัดการ ควบคุม และแสวงหาผลประโยชน์ โดยผ่านกลไกของรัฐสมัยใหม่ ทั้งลักษณะสถาบันและกฎหมายที่มีวิธีคิดแบบสมัยใหม่นิยม ในขณะที่คนพื้นเมืองนั้นมองน้ำว่าเป็นสิ่งต้องเคารพ (respect) น้ำและแม่น้ำมีชีวิตเสมือนเช่นมนุษย์ (living entity) และต้องเคารพบูชาด้วยการทำให้แม่น้ำสะอาด ซึ่งรวมถึงผืนดินที่อยู่รอบแม่น้ำก็ต้องได้รับการเคารพด้วยเช่นกัน ทำให้การจัดการน้ำของคนพื้นเมืองที่มีความแตกต่างจากการจัดการน้ำสมัยใหม่ เมื่อการจัดการน้ำสมัยใหม่เข้ามามีบทบาทในพื้นที่ได้กดทับ (suppression) ความเป็นและความหมายของน้ำของคนพื้นเมือง เช่น การเข้ามาของอุตสาหกรรมและการทำเหมืองแร่ ซึ่งเป็นอุตสาหกรรมหลักอย่างหนึ่งที่สร้างรายได้ให้ประเทศ ทำให้แม่น้ำและผืนดินอันเป็นที่อยู่ของคนพื้นเมืองถูกละเมิดจากการอุตสาหกรรมและการทำเหมืองแร่ ซึ่งการละเมิดนั้นหมายถึงการละเลยความเป็นน้ำของผู้อื่นด้วย ยังมีอีกหลายงาน เช่น Yates et al., (2017) ที่นำเสนอการปะทะต่อรองของความเป็นน้ำของคนพื้นเมืองในแคนาดาผ่านแนวคิดทางภววิทยาและเสนอข้อเสนอทางนโยบายในทางเดียวกันกับงานที่ได้กล่าวข้างต้น

บทสรุป

แนวคิดอุทกสังคมช่วยให้เกิดการทบทวนและเข้าใจโลกที่คร่อมข้ามของน้ำระหว่างโลกของนิเวศกับสังคม ทำลายการจัดการน้ำที่มุ่งเน้นอุทกวิทยาแบบวิทยาศาสตร์และเน้นการแก้ไขปัญหาทางเทคนิคเป็นหลักว่าอาจจะไม่เข้าใจความเป็นน้ำอย่างลึกซึ้ง มากไปกว่านั้นยังเป็นการลดทอนความซับซ้อนของความเป็นน้ำด้วยการแยกโลกธรรมชาติออกจากสังคม ซึ่งเป็นการสร้างเส้นแบ่งระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งนี้ถือเป็นรากเหง้าของปัญหาและความขัดแย้งเรื่องน้ำ แนวคิดนี้ยังชี้ให้เห็นถึงการทบทวนการนำเสนอทำให้มีความเป็นหนึ่งเดียวและเป็นความจริงสากล ทั้งที่แท้จริงแล้วความเป็นน้ำต่างยึดโยงด้วยปัจจัยทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม อุดมการณ์ พื้นที่ เวลา และประวัติศาสตร์ไว้ด้วยกัน ปัจจัยเหล่านี้ล้วนแต่ส่งผลกระทบต่อทำความเข้าใจและการให้ความหมายของน้ำทั้งสิ้น (Li, 2007; Strang, 2004; Linton & Budds, 2014; Boelens, et al., 2016) ดังนั้น น้ำไม่ใช่เพียงสสารหรือวัตถุความรู้ที่อธิบายได้ด้วยความรู้ชุดใดชุดหนึ่ง และไม่ได้จัดอยู่ในโลกของธรรมชาติอย่างเบ็ดเสร็จแต่เป็นการคร่อมข้ามกับโลกของสังคม การเมือง วัฒนธรรม และเทคโนโลยี แนวคิดนี้ทำความเข้าใจปัญหาความขัดแย้งเรื่องน้ำในทางทฤษฎีที่เกิดขึ้นในระดับภววิทยา ชี้ให้เห็นว่าปัญหาเรื่องน้ำเป็นการปะทะ เจรจา ต่อรองกันของภววิทยาแบบสมัยใหม่กับภววิทยาอื่นๆ ที่ดำรงอยู่ร่วมกัน ความขัดแย้งเรื่องน้ำไม่ใช่เพียงการขาดแคลนแย่งชิงน้ำ หรือการประท้วงของท้องถิ่นต่อโครงการพัฒนาแหล่งน้ำของรัฐ แต่เป็นความแตกต่างทางภววิทยา ดังนั้นการแยกน้ำออกจากสังคมเป็นการนำเสนอความเป็นน้ำของภาวะสมัยใหม่จำเป็นต้องทบทวนว่าเป็นภววิทยาหรือทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับความจริงที่อาจจะผิดพลาด

แนวคิดอุทกสังคมยังทบทวนการนำเสนอให้เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่ถูกติดกับมิติทางเศรษฐกิจและอำนาจของรัฐสมัยใหม่ผ่านกลไกและสถาบัน ที่ทำให้สิทธิในการจัดการหรือดูแลรักษาแม่น้ำ เพราะมีเพียงผู้เชี่ยวชาญบางกลุ่มกับความรู้บางชุดเท่านั้นที่ได้รับการสถาปนาอำนาจในการจัดการน้ำ ส่งผลต่อกลุ่มอื่นๆ เช่น คนท้องถิ่น กลุ่มชาติพันธุ์ และชนพื้นเมือง ที่เข้ามามีบทบาทและเข้าถึงกลไกและการกำหนดนโยบายด้านทรัพยากรน้อยลง เป็นการเปิดโอกาสให้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์มีอำนาจเหนือกว่าและกดทับความรู้ท้องถิ่น วิธีคิดแบบนี้องค์ที่เป็นอุปสรรคต่อการเป็นสังคมที่เท่าเทียมเป็นธรรม เพราะทำให้เกิดจัดการน้ำถูกรวมศูนย์อย่างเข้มข้น การศึกษาและตั้งคำถามถึงสถานะทางภววิทยาของน้ำและการให้ความหมายของน้ำผ่านแนวคิดอุทกสังคม ช่วยให้ตระหนักว่าเป็นผลผลิตของแต่ละพื้นที่และเวลาหนึ่ง ความเป็นน้ำที่ผูกกับความรู้ทางวิทยาศาสตร์ไม่ใช่ความจริงเดียวหรือความจริงสูงสุดที่เหนือกว่าความจริงอื่น ดังนั้นการกำหนดนโยบาย กฎหมาย หรือแม้กระทั่งการศึกษาวิจัยเรื่องน้ำ ควรให้ความสำคัญกับบริบทของท้องถิ่น เพราะน้ำมีความหลากหลายจากความแตกต่างทางโครงสร้างสังคม วัฒนธรรม และนิเวศวิทยาของแต่ละพื้นที่ นโยบายด้านน้ำต้องเห็นความเป็นแม่น้ำในฐานะที่มีชีวิตที่ยึดโยงกับสรรพสิ่งอื่นๆ รวมทั้งจำเป็นต้องหาทางให้เกิดการจัดการน้ำที่ท้องถิ่นมีบทบาทหลัก ด้วยกฎหมายหรือรูปแบบการจัดการของคนในท้องถิ่น อาจเป็นการผลิตสร้างร่วมกันระหว่างผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่บนฐานอำนาจที่เสมอกัน

ท้ายที่สุด บทความนี้ไม่ได้ต้องการให้เกิดการแยกทั้งทางภววิทยาและวิธีวิทยา แต่นำเสนอแนวคิดที่สะท้อนให้เห็นถึงความจำเป็นในการบูรณาการทั้งเชิงภววิทยาและวิธีวิทยาเพื่อให้นโยบายหรือโครงการพัฒนา

ควรมาจากความเข้าใจว่าน้ำหรือแม่น้ำไม่ได้มีเพียงหนึ่งแต่สามารถมีได้หลากหลาย ผู้มีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายควรมีความตระหนักและเข้าใจความซับซ้อนและคร่อมข้ามของน้ำกับสังคม รวมทั้งไม่ละเลยสรรพสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์เพื่อเปิดพื้นที่ทางนโยบายเรื่องน้ำให้คำนึงถึงแม่น้ำในฐานะที่มีชีวิตและชีวิตของแม่น้ำเชื่อมโยงกับสรรพสิ่งอื่นๆ มากขึ้น

References

- Blaser, M. (2013) Ontological conflicts and the stories of people in spite of Europe : towards a conversation on political ontology. **Current Anthropology**, 54(5), 547-568.
- Boelens, R., Hoogesteger, J., Swyngedouw, E., Vos, J. & Wester, P. (2016). Hydrosocial territories: A political ecology perspective. **Water International**, 41, 1-14.
- Chuengsatiansup, K. (2016). **Science and Non-Science: Anthropology at the Ontological Turn**. Bangkok : Paragraph Publishing. [In Thai]
- Department of Water Resources. (2022). **Water Cycle**. [Online]. Available : <http://division.dwr.go.th/bwrcr/index.php/2016-07-11-07-21-48/16-water-cycle>. [22 May 2022]. [In Thai]
- Descola, P. (2013). **Beyond nature and culture**. Chicago : University of Chicago Press.
- Duangwiset, N. (2022). Social Science and the Ontological Turn. **Journal of Social Science & Humanity**, 48(1), 1-16. [In Thai]
- Flaminio, S. (2021). Modern and nonmodern waters: Sociotechnical controversies, successful anti-dam movements and water ontologies. **Water alternatives**, 14(1), 204-227.
- Götz, J. & Middleton, C. (2020). Ontological politics of hydrosocial territories in the Salween River Basin. **Political Geography**, 78.
- Kitirianglarp, K. (2020). **Perspective**. Bangkok : Illuminations Editions. [In Thai]
- Li, T. (2007). **The Will to Improve: Governmentality, Development, and the Practice of Politics**. Durham : Duke University Press.
- Linton, J. (2014). Modern water and its discontent : a history of hydrosocial renewal. **Wires Water**, 2014(1), 111-120.
- Linton, J. & Budds, J. (2014). The hydrosocial cycle : Defining and Mobilizing a Relationaldialectical Approach to Water. **Geoforum**, 57, 170-180.
- Manorom, K. (2022). **Mekong Ontology**. Bangkok : Sayam Publishing. [In Thai]
- Mol, A. (1999). Ontological Politics. A Word and Some Questions. **The Sociological Review**, 47, 74-89.

- Sangkamanee, J. (2009). When an anthropologist meets hydrologists : a reflection on epistemology and sociology of knowledge on Mekong waters. **Journal of Liberal Arts**, 430-462.
- Sangkhamanee, J. (2021). **Methodology in STS**. In Y. Mukdawijitra & Chutchon A (Eds), **Post Human Anthopology**. Bangkok : SAC. [In Thai]
- Schmidt, J.J. & Shrubsole, D. (2013). Modern water ethics : Implications for shared governance. **Environmental Values**, 22(3), 359-379.
- Sin-ampol, P. (2023). Water Geography Knowledge in Thailand from the 2010s-Present : A Survey through a Socio-hydrology Framework. **Journal of Liberal Arts, Thammasat University**, 23(1), 658-685. [In Thai]
- Strang, V. (2004). **The Meaning of Water**. Oxford/New York : Berg.
- Swyngedouw, E. (1999). Modernity and hybridity: Nature, Regeneracionismo and the production of the Spanish waterscape, 1890-1930. **Annals of the Association of American Geographers**, 89(3), 443-465.
- Swyngedouw, E. (2015). **Liquid power: contested hydro-modernities in 20th century Spain**. Cambridge, MA : MIT Press.
- Wilson, N.J. & Inkster, J. (2018). Respecting water: Indigenous water governance, ontologies, and the politics of kinship on the ground. **Environment and Planning E: Nature and Space**, 0(0), 1-23.
- Yates, J.S., Harris, L.M. & Wilson, N.J. (2017). Multiple ontologies of water: Politics, conflict and implications for governance. **Environment and Planning D : Society and Space**, 35, 797-815.